

NIEUWSBRIEF

Archeologie en Monumenten

Bergen op Zoom

Industrieel erfgoed

“De Grebbe”

Boekennieuws

Baardmankruiken

Voor uw agenda

Archeologie in IJsland

Van de bestuurstafel

Jaargang 10 - Nr. 37
september 2007

INDUSTRIEEL ERFGOED

(Tom van Eekelen)

De term 'Industrieel Erfgoed' is vrij jong en werd voorafgegaan door de uit de vijftiger jaren daterende term 'Industriële Archeologie'. De historicus Michael Rix omschreef het begrip als volgt: 'Industriële archeologie is het registreren, in bepaalde gevallen behouden en het interpreteren van terreinen en structuren van vroeg-industriële activiteiten, in het bijzonder de monumenten van de industriële revolutie'.

In Nederland is deze term ook gebruikt, maar daarnaast kwam ook de term 'monumenten van bedrijf en techniek' in zwang. Hierbij lag het zwaartepunt op het onroerend goed.

Thans is de gebruikelijke term 'Industrieel Erfgoed', waarmee zowel het onroerend (gebouwen) als het roerend erfgoed (machines e.d.) wordt aangeduid.

Historie

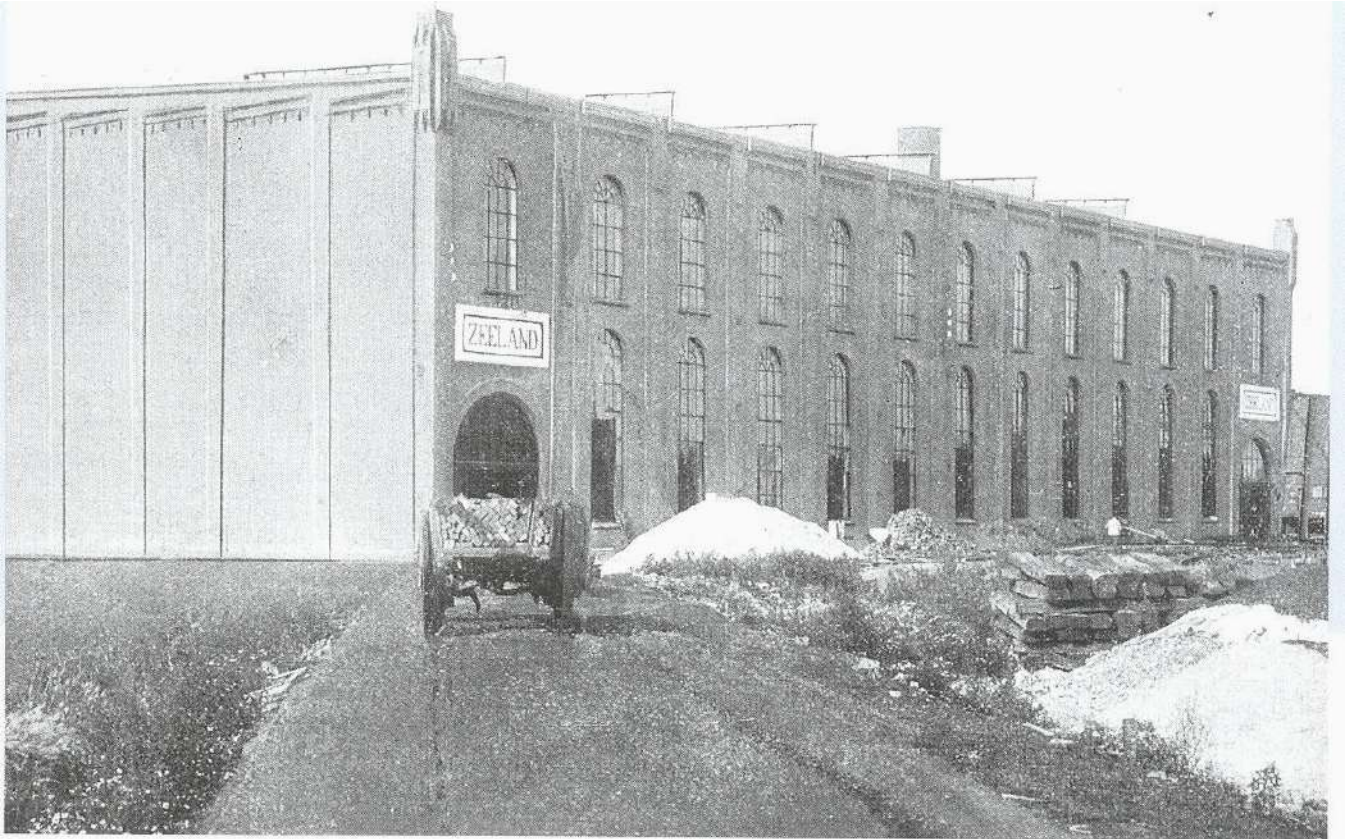
In vergelijking tot de ons omringende landen is Nederland vrij laat gaan industrialiseren. Pas na 1870 wordt het gebruik van stoomkracht op grote schaal toegepast bij het vervaardigen van producten, het transport en de waterbeheersing. Dit bracht schaalvergroting, nieuwe productieprocessen en ook een nieuwe vorm van gebouwen, te weten fabrieken, met zich mee. Deze vorm van industrialisatie heeft zich tot in de jaren zestig kunnen handhaven.

Door veranderende productieprocessen, schaalvergroting en de opheffing van belemmeringen in het wereldhandelsverkeer, de komst van de EG en de concurrentie met de zogenoemde lage lonen landen vond er

langzamerhand een verandering plaats in Nederland.

De nadruk lag niet meer direct op industriële productie. Dienstverlening, transport en logistiek werden de belangrijkste pijlers van de economie. Hierdoor verdwenen een groot aantal traditionele bedrijven of bedrijfstakken. Sprekende voorbeeld is de mijnbouw in Zuid-Limburg. Door de vondst van het aardgas in Noord-Nederland en de concurrentie van kolen uit andere landen, b.v. dagbouw in Noord-Amerika, bleken de Nederlandse mijnen niet meer concurrerend te kunnen werken. In hoog tempo zijn dan ook sinds 1963 de mijnen gesloten en is van de mijnbouw in ons land weinig meer terug te vinden.

Voorgevel van de suikerfabriek Zeeland in 1921.

Andere sectoren waar ook een snelle sluiting en kaalslag plaats had, was de textiel en de suikerindustrie. Veel fabrieken werden gesloten en gesloopt en traditionele productprocessen verdwenen. In Bergen op Zoom kennen we natuurlijk de suikerindustrie die als proces is verdwenen, maar gelukkig zijn veel gebouwen behouden en zelfs nog in gebruik. Het suikerlaboratorium aan de Van Konijnenburgweg is nog volledige in gebruik. Ooit een opslag voor de geproduceerde suiker uit de tot nu toe nog gespaarde suikerfabriek "Zeeland" (1921), later, toen het proces aldaar kwam stil te liggen, het laboratorium. Gespaard gebleven gebouwen zijn de gebouwen aan de Zuidzijde Haven waar Paul Wittouk (1851-1917) in 1863 een suikerfabriek begon. Thans in gebruik als kantoren en een binnenspeeltuin.

De twaalf Apostelen was een suikerfabriek vlak bij het spoor waar de firma

Laane, Rogier en Daverveldt & Co in 1870 een suikerfabriek stichtte waar nu niets meer van over is.

Een industrie die geheel verdwenen is de gieterij-industrie. Bergen op Zoom is er bekend door geworden. Gieterij Asselbergs en de Holland zijn totaal verdwenen. Van gieterij Roger, Nerinx en Richter (RNR) van architect G.A Horsten, resteert alleen het kantoorgebouwtje nog, wat gelukkig op de gemeentelijk monumentenlijst staat. Dat Bergen op Zoom daar bekend door is geworden blijkt wel uit het feit dat in plaatsen als Delft en Hoek van Holland de in de openbare ruimte staande brandkranen nog steeds fier de naam dragen van "De Holland" Bergen op Zoom. Het eerste wat je als passagier uit Harwich tegen komt op Nederlands bodem is de brandkraan van "De Holland" (zie foto volgende pagina).

Foto brandkraan Hoek van Holland

De melkfabriek aan de Koepeldwarsstraat

De genoemde industrieën waren grote industrieën die je aan de rand van de stad aantrof. Er waren ook kleinere industrieën, zoals de melkfabriek, de watertoren, ijsfabriek, zeepfabriek, enz. Dat deze fabriekjes in die tijd gewoon tussen de huizen in de straat konden staan bewijst een tweetal voorbeelden hier in de stad. In de Koepeldwarsstraat heeft een melkfabriek gefunctioneerd waarvan de gebouwen er nu nog steeds staan. Ditzelfde is het geval in de Minderbroederstraat waar ooit een ijsfabriek gevestigd was. Dat er in die tijd veel meer tolerantie was is algemeen bekend. Men groeide er mee op en het was van levensbelang dat je naast je deur een fabriek had die soms voor overlast zorgde. In 1930 verleende Burgemeester en Wethouders een hinderwet vergunning aan "Hollandia" Hollandse fabriek van melkproductie en voedingsmiddelen gevestigd in Oud -Gastel (zie afbeeldingen pag. 5 en 6).

De fabriek gevestigd in de Koepeldwarsstraat 7 en de Boutershemstraat 30 was gebonden aan de volgende voorwaarden: de schoorsteen bij de fabriek moest voorkomen dat er roet of stank in de directe omgeving terecht kwam, de vloeren in de fabriek moesten waterdicht zijn en al het te gebruiken spoelwater moest via de riolering worden afgevoerd. Tenslotte werd nog vermeld dat het geluid, wat binnen de fabriek werd geproduceerd, niet hinderlijk mocht zijn voor de directe omgeving. Stuk voor stuk maatregelen die zeer ruim zijn te interpreteren in een buurt waar de mensen toen boven op elkaar woonden in kleine arbeiderswoningen.

Een situatie die je nu niet meer kunt voorstellen. De fabriek bleef tot 1952 in bedrijf. Vervolgens werden de panden verkocht. De Koepeldwarsstraat 3 werd opslagruimte voor bioscoop de Roxy tot het pand begin 2007 werd verkocht. De nieuwe eigenaar zou er graag een woning van willen maken. Een

hergebruik wat zeer gewaardeerd wordt omdat hierdoor respect wordt getoond voor het industriële erfgoed als gebouw. Bouterhemstraat 30 is in de jaren vijftig ook als woning in gebruik genomen.

Boutershemstraat anno 2007

nummer 115
nr. 12/1042.

HINDERWET.

GETYPT

BURGEMEESTER en WETHOUDERS der gemeente
Bergen-op-Zoom;

Gelet op artikel 8 der Hinderwet;

Brengen ter algemeene kennis, dat door hen is ingewilligd het verzoek van "Hollandia" Stollendike Fabrick van melkproducten en veevoederfabrick, n.v. vofd. "Hollandia" gevestigd te Vondelgastel

wonende te Bergen op Zoom, om *op* het perceel,

kadastraal bekend gemeente Bergen op Zoom, sectie *7C* nummer *759/1323*, een *melkhuiskoking en zuivelfabrick*

te mogen *oprichten*

BERGEN OP ZOOM, den *29* *Junij* 1930

Burgemeester en Wethouders voornoemd,

De Burgemeester,

[Handwritten mark]

[Signature]

De Secretaris

[Signature]

Voor afschrift:

De Gemeente-Secretaris,

4 afschriften voor aangeleg. op geme. bordes.

PLAN TOT PLAATJING VAN EEN ZUIVELINRICHTING
IN DE BESTAANDE PANDEN:

BOUTERSHEMSTR. N° 30. SECTIE H, N° 1323

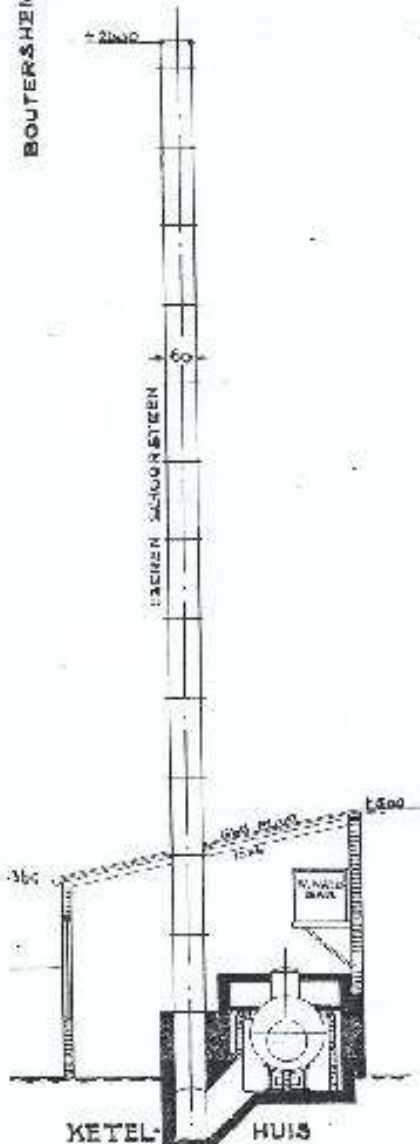
KOEPELDWARSSSTR. N° 7. SECTIE H, N° 759.

TE BERGEN OP ZOOM.

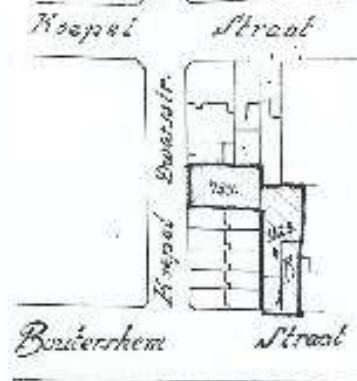
SCHAAL 1:100

MATEN IN c.M.

BOUTERSHEMSTRAAT

SITUATIE SECTIE H
BERGEN OP ZOOM.
SCHAAL 1:1250

Plan tot plaatsing van een zuivelinrichting uit 1930 - "Hollandia"

Koepeldwarsstraat anno 2007

Toekomst voor het Industrieel erfgoed

In het Europees Monumentenjaar 1975 werden weliswaar enige vuurtorens, stationsgebouwen en gemalen op de rijksmonumentenlijst geplaatst, maar het terrein van het industrieel erfgoed bleef een gebied waarop het particulier initiatief zich actief betoonde. Inmiddels heeft de overheid ook ingezien dat het hier gaat om een categorie van objecten die onmiskenbaar een onderdeel vormen van het Nederlands cultureel erfgoed.

Immers bij het z.g. Monumenten Inventarisatie Project (MIP) van de jongere bouwkunst in ons land, tot stand gekomen tussen 1850 en 1940, werd men hier ook mee geconfronteerd.

In het kader van het Deltaplan voor het Cultuurbehoud uit 1991 werd besloten om de achterstand die ons land had op dit gebied in te lopen. Zo werd in 1992 het Projectbureau Industrieel Erfgoed (PIE) opgericht. Het projectbureau kwam met een ambitieus plan onder de toepasselijke naam 'Druk op de ketel'.

Hierin werd aandacht gegeven aan onderzoek naar de verschillende bedrijfstakken van de Nederlandse industrie en wat daar nog aan roerend en onroerend goed van overgebleven was. Herbestemming en hergebruik van industrieel erfgoed werd onder de aandacht gebracht en aandacht werd gevraagd voor draagvlakverbreding, educatie en cultuurtoerisme.

Met name het zogenoemde 'brancheonderzoek' is van groot belang geweest voor de selectie van objecten in het kader van het Monumenten Selectie Plan (MSP). Dit is een vervolg op het al eerder genoemde Monumenten Inventarisatie Project. Een en ander heeft er toe bijgedragen dat er momenteel omstreeks 600 beschermde industriële monumenten zijn die representatief zijn voor de industriële geschiedenis van ons land.

Ondanks het stimulerende effect van het "Jaar van het Industrieel Erfgoed 1996" en de uit het MIP geselecteerde Rijksmonumenten is er inmiddels helaas toch veel industrieel erfgoed voorgoed verdwenen.

Sommige gemeentelijke diensten bleken, onder (vermeende) druk van economische wensen en het (gebrek aan) ruimtelijk beleid niet in staat of van zins een verantwoorde invulling aan hun behoudstaak te geven en te gemakkelijk een sloopvergunning af te geven. De laatste jaren blijkt echter steeds meer het belang van het behoud van Industrieel Erfgoed door te dringen tot de belanghebbenden. Daarnaast vinden steeds meer bedrijven het aantrekkelijk om in bijzondere ruimten hun kantoor te vestigen. Daardoor wordt het economisch ook steeds aantrekkelijker dergelijke objecten te herbestemmen. Niet alles kan behouden worden, maar het feit dat er niet meer altijd als eerste aan sloop gedacht wordt is al een hele verbetering.

Laten we hopen dat wat Bergen op Zoom nog aan gebouwen heeft, waar het industrieel erfgoed als basis ligt, behouden blijft. Hierbij denken we natuurlijk in eerste instantie aan de "Zeeland" en de "Spiritus" Schoorsteen.

“DE GREBBE”, EEN ONDERGRONDS MONUMENT

(Jan Hopstaken)

Bergen op Zoom telt veel rijks- en gemeentemonumenten. Een kleine wandeling door het centrum van de gemeente is voldoende om dat vast te kunnen stellen. Toch is er een rijksmonument dat de meeste inwoners van de gemeente alleen bij naam kennen en dat mede hierom een bijna “mythische of magische” klank heeft gekregen. Dit monument is “de Grebbe”, een monument dat in 2003 de status van rijksmonument heeft gekregen. Bij het toekennen van deze status heeft onder andere een rol gespeeld dat de Grebbe als bouwwerk een bijzondere cultuurhistorische waarde vertegenwoordigt, haar oorspronkelijke functie nauw verbonden is met de economische en stedenbouwkundige geschiedenis van de stad en ook van belang is in architectuurhistorisch opzicht. In 2003 is een aanvang gemaakt met de restauratie van de Grebbe. Een restauratie die eind van dit jaar zal zijn voltooid.

Dat de Grebbe een bijzonder monument is blijkt uit een korte blik op de geschiedenis ervan. De Grebbe of de Moeregreb is aan het begin van 13de eeuw aangelegd als een kanaal voor de afwatering van de moerassen die gelegen waren in het noordoosten van de stad. Het kanaal kwam in de stad, ter plaatse waar het huidige Ravelijn Op den Zoom is gelegen en liep dwars door de stad richting de haven. In de stad doorkruiste het kanaal een viertal kleine veenkommen aan de Korenmarkt, Sint Catharinaplein, Sint Annestraat en de Moeregrebstraat. De totaal lengte van het kanaal in de stad bedraagt ongeveer 780 meter en op enkele plaatsen waren een aantal bruggen aangelegd om het kanaal over te kunnen steken. Deze bruggen, Verwersbrug (Blauwehandstraat), Sint Jacobsbrug (Kremerstraat) en Sint Jansbrug (Steenbergsestraat) zijn nog grotendeels in tact en maken nog onderdeel uit van de Grebbe. Naast afwateringskanaal kreeg de Grebbe in de loop van de 14de eeuw een andere belangrijke functie en wel die van aanvoer van zoet water voor de stad; belangrijk voor de lakenindustrie en de bierbrouwerijen. Tevens werd de Grebbe gebruikt als vaarweg voor de aanvoer van turf via turfvetten.

In de loop van de eeuwen werd de bebouwing van de stad steeds dichter. Was er in het begin van de 13de eeuw nog sprake van een open karakter, in de 14de en 15de eeuw kreeg de bebouwing een steeds meer stedelijk karakter. Deze verstedelijking en de verandering dan wel uitbreiding van functies van de Grebbe, maakte het noodzakelijk dat de oevers van het kanaal verstevigd diende te worden; er moesten kademuren worden aangelegd in plaats van de veelal nog eenvoudige beschoeiing van hout. Ook kregen de bewoners die dicht tegen de Grebbe woonden het recht om het kanaal te overkluizen en te bebouwen.

De Grebbe tijdens restauratiewerkzaamheden ter hoogte van de Geweldigerstraat

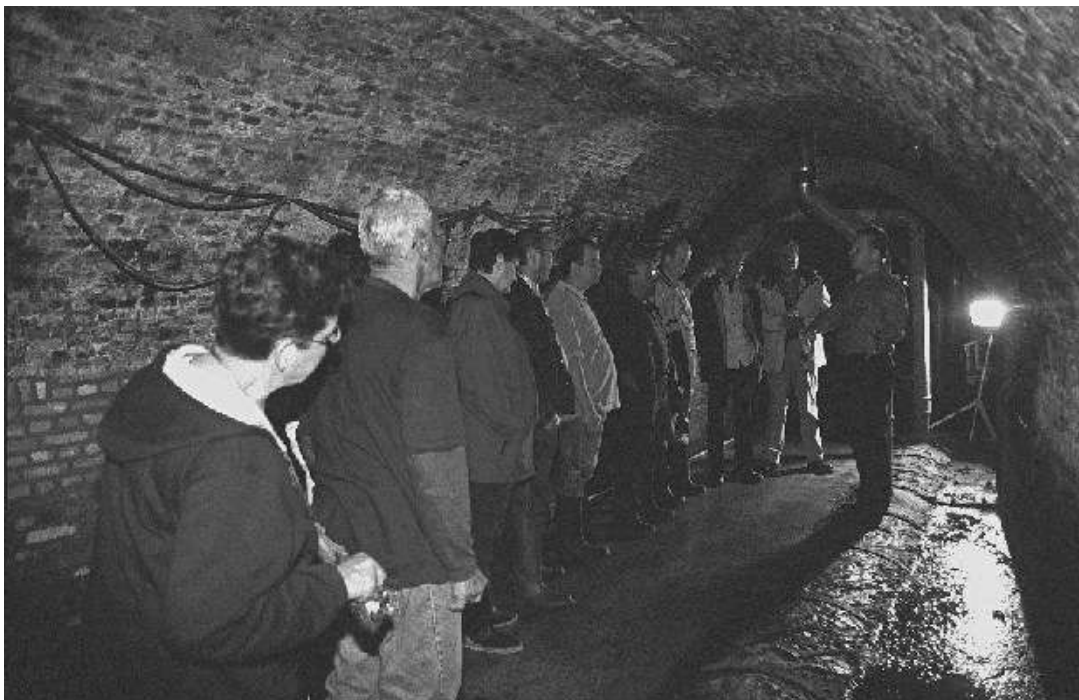
Vanaf het begin van de 16de eeuw zijn bewoners gebruik gaan maken van dit recht. Een gevolg hiervan was wel dat de Grebbe langzaam maar zeker uit het zicht van de bewoners verdween, ook al werd het laatste gedeelte pas in 1954 overkluisd (het gedeelte achter het Spuihuis in de Moeregrebstraat). De functie van de Grebbe veranderde dus steeds in de loop van de eeuwen. Voor een deel was dit een gevolg van het recht om het kanaal te overkluisen, waardoor de turfvetten er niet meer doorheen konden varen. Voor een ander deel had dit te maken met het gebruik van het kanaal door de bewoners zelf; steeds meer gingen de bewoners hun vuil water erin lozen. Men ging de Grebbe feitelijk gebruiken als een riool! Een functie die op het einde van de 16de eeuw de hoofdfunctie van de Grebbe is geworden.

De naderende voltooiing van de restauratie van de Grebbe was voor het gemeentebestuur aanleiding om de actieve cultuurhistorische organisaties uit te nodigen met een kleine delegatie een kijkje te komen nemen in een gedeelte van de Grebbe. Ook de Stichting In den Scherminckel ontving hiervoor een uitnodiging. Een aantal actieve vrijwilligers van de stichting heeft gebruik gemaakt van de uitnodiging en er op 21 juni het gedeelte Gevangenpoortstraat tot aan het Beursplein bezocht.

Dit komt er feitelijk op neer dat ondergronds is gewandeld door de Moeregrebstraat. Tijdens de wandeling waren nog gedeelten van de 16de eeuwse kademuren zichtbaar, de uiterst verschillende metselverbanden en stenenafmetingen in de gewelven en de restanten van afvoeren vanuit de huizen. Maar ook de wijze waarop de huidige rioolbuis is aangebracht; een technisch hoogstandje! Want niet vergeten moet worden dat de Grebbe nog steeds een belangrijke functie heeft in het gemeentelijk rioleringsstelsel. Het bezoek aan de Grebbe startte met een korte uiteenzetting van de restauratiewerkzaamheden, ondersteund met een verhelderende film.

Een woord van dank past aan het gemeentebestuur en de medewerkers van de Sector Ruimtelijk Ordening en Beheer.

Een bezoek brengen aan de Grebbe is niet meer mogelijk. Indien u meer wilt weten over dit monument of de restauratie laat dit weten aan de redactie van de Nieuwsbrief of de secretaris van de stichting. Mogelijk dat er bij voldoende belangstelling in de nabije toekomst of anders tijdens een jaarvergadering op teruggekomen kan worden, bijvoorbeeld via een lezing.

Bezoek aan De Grebbe op 21 juni (foto: Henk Noordhuizen)

BOEKENNIEUWS

Merken en merkenrecht van de pijpenmakers in Gouda.

Duco's boek Merken en merkenrecht van de pijpenmakers in Gouda is zonder twijfel zijn grootste productie (29 x 29 cm, 260 pagina's in harde linnen band) en in de toekomst waarschijnlijk ook

zijn meest invloedrijke. Het bevat alle Goudse pijpenmerken, afgebeeld in meer dan 1700 tekeningen die een visuele indruk van het merk geven. Direct bij het merk zijn alle opeenvolgende eigenaren met hun datering opgenomen. Van deze pijpenmakers is ook hun complete periode van werkzaamheid op te zoeken en via één van de vijf registers de andere merken die zij hebben gebruikt. Alle dateringen zijn op grond van duizenden archiefgegevens gecontroleerd en beredeneerd, waardoor een nauwkeurig en historisch juist overzicht is gevormd. Het boek is hiermee een ideaal instrument voor de determinatie van elke vondstlocatie met materiaal van na 1600.

ISBN 90-70849-21-6, prijs € 55,--

Reuzenstenen op de es

Reuzenstenen op de es - de hunebedden van Rolde is eind april 2007 verschenen en gaat over de beide hunebedden die achter de Jacobuskerk in Rolde liggen. De grafmonumenten zijn tussen 3400 en 3200 v. Chr. opgericht door boeren van de Trechterbekercultuur. Het boek gaat uitvoerig in op de geschiedenis van de beide monumenten nadat hun rol als graf is uitgespeeld. Hoe hebben de talloze generaties sindsdien tegen deze monumentale bouwsels aangekeken en hoe zijn zij er mee omgegaan?

Zijn het in de 17de eeuw nog door wrede, mensenetende reuzen gebouwde graven, in de loop van de 19de eeuw gaan provincie en Rijk zich actief met de zorg voor deze voorouderlijke monumenten bezighouden. Het boek volgt de verschuiving in betekenisgeving op de voet. De hunebedden van Rolde zijn bezocht door schilders, tekenaars, fotografen, schrijvers, geleerden, bestuurders en zelfs leden van het koningshuis. Ze waren onder de indruk van wat ze zagen en legden hun gevoelens vast in woord en beeld. Al deze en andere uitingen komen aan bod.
ISBN 978-90-400-8367-9; prijs € 19,50

Utrecht in steen
Vanwege de ligging aan de rivieren Rijn en Vecht neemt Utrecht al vroeg in de geschiedenis een bijzondere positie in als centrale handelsplaats voor bouwmaterialen. Eén van die

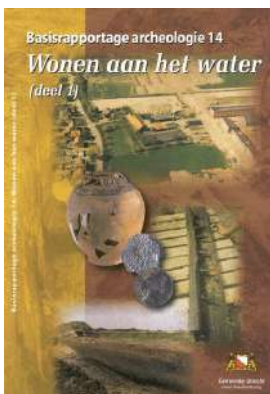
bouwmaterialen is natuursteen: in de natuur voorkomend gesteente als graniet, marmer en kalksteen, dat is losgebroken uit bergmassieven en heuvelruggen. Doordat Nederland over weinig natuursteen beschikt, werd dit bouw materiaal van oudsher uit Duitsland en België over de rivieren Rijn, Maas en Schelde naar de bouwplaats gebracht.

De diversiteit aan steensoorten in Utrecht, toegepast in een tijdsbestek van ongeveer tweeduizend jaar, is groot. Maar wat weten we nu precies over de herkomst en de eigenschappen van natuursteen? Hoe onderscheidt men de steensoorten zoals tufsteen, trachiet, kalksteen en zandsteen van elkaar? Wat voor gereedschap werd er gebruikt, waarom werd sommige natuursteen geschilderd en wat vertellen de stenen reliëfs ons over het vakmanschap van de steen- en beeldhouwer?

ISBN: 9789053453193, prijs: € 24,95

Wonen aan het water (1)

Archeologisch onderzoek van een twaalfde-eeuwse nederzetting langs de Oude Rijn.

Utrecht. De Groenedijk is één van de oudste wegen in het Utrechtse stadsdeel Leidsche Rijn, en ligt gedeeltelijk op de dichtgeslibde geul van de Oude Rijn. Uit verschillende proefonderzoeken bleek dat op drie aan elkaar grenzende percelen ten noorden van de

Groenedijk archeologische sporen aanwezig waren uit de twaalfde, veertiende en vijftiende eeuw. Tussen september 1999 en mei 2003 zijn die percelen in vier afzonderlijke campagnes archeologisch onderzocht. De sporen bleken afkomstig van een twaalfde-eeuwse en een veertiende- en vijftiende-eeuwse nederzetting. In dit eerste deel van 'Wonen aan het water' wordt de twaalfde-eeuwse nederzetting besproken, in deel 2 (basisrapportage archeologie 15) komt de veertiende- en vijftiende-eeuwse bewoning aan bod.

Prijs: € 23,--

Het Steen en de burgers

Onderzoek van de laatmiddeleeuwse gevangenis van Mechelen.

Al vanaf de late 13de eeuw werd het Steen in historische bronnen vermeld als de gevangenis van Mechelen. Lange tijd wist niemand waar het Steen precies lag, tot het gebouw in 2002 tijdens de opgravingen op de Grote Markt in Mechelen werd blootgelegd.

Binnenkort verschijnt het rijk geïllustreerde boek 'Het Steen en de burgers', het resultaat van de opgravingen op de Grote Markt. Het boek gaat dieper in op twee belangrijke aspecten van de middeleeuwse gevangenis.

Een eerste deel handelt over de gevangenis als publiek gebouw, pal in het centrum van Mechelen. Daarom is dit niet alleen het verhaal geworden van de gevangenis, maar ook dat van de burgers. In het boek wordt aangetoond dat de bouw van de gevangenis onlosmakelijk deel uitmaakte van een grootschalige stadsaanleg in de 13de eeuw. Verdere ontwikkelingen in de bouwgeschiedenis van de middeleeuwse gevangenis kunnen gekoppeld worden aan politieke veranderingen, urbanistische ingrepen en verschuivingen in de rechtspraak. Rijk geïllustreerd met CD-Rom, Prijs: € 27,--

Opgegraven verleden van Gelderland

De geschiedenis van Gelderland bestrijkt vele eeuwen. De lange periode strekt zich uit van de prehistorische rendierjagers die de stuwwallen van de Veluwe bevolkten, langs de Romeinse legioenen die aan de limes gelegd waren tot voorbij de handelscentra van

de Hanze. In alle tijden lieten de bewoners hun sporen in de bodem na.

De afgelopen tien, vijftien jaar is de archeologie in Gelderland in een stroomversnelling gekomen. Romeins Nijmegen is op uitgebreide schaal onderzocht en de aanleg van de Betuwelijn maakte opgravingen in een ongekend groot gebied noodzakelijk. Daarnaast hebben ook op veel plaatsen kleinere onderzoeken plaatsgevonden. Het resultaat van al deze onderzoeken en opgravingen is te danken aan enthousiaste archeologen, professionals en amateurs samen. Hun verhalen uit de praktijk staan in dit boek. Het biedt een blik op het verleden van Gelderland, zoals het is opgegraven en vastgelegd in woord en beeld. ISBN: 978-90-5345-292-9; prijs: € 19,95

BAARDMANKRUIKEN

(Marco Vermunt)

Tijdens de opgraving aan de Fabrieksstraat werd in een beerkuil een bijzondere baardmankruik gevonden, die gemaakt is in de eerste helft van de 16de eeuw. De kan is versierd met een bebaarde kop die met zorg is uitgewerkt. Daaronder heeft de kan bladranken en eikenblaadjes. De steengoed kan is bedekt met zoutglazuur. De herkomst is Keulen.

Baardmankruiken werden vooral gemaakt in de 16de en 17de eeuw in Keulen, Frechen, Raeren en Siegburg.

De zogenaamde 'puntneuskruiken' worden beschouwd als voorloper van de baardmankruiken, maar hebben een andere versieringstechniek. Bij deze kannen werd een gezicht met de hand geboetseerd en ingegraveerd. Ze werden vooral in Raeren gemaakt in de periode 1475-1550 en komen nogal eens tevoorschijn in de Bergse afvalputten. De hier afgebeelde exemplaren werden gevonden achter het voormalige postkantoor aan de Zuivelstraat.

De vormgeving van deze puntneuskannen met hun bolle of geknepen ringbodems hoort nog thuis in de middeleeuwse traditie. De Keulse baardmankruiken waren sterk onderhevig aan de nieuwe vormentaal van de Renaissance. Deze kannen staan op geprofileerde bodems en zijn veel zorgvuldiger afgewerkt. De versieringen bestaan steeds uit appliques, dat wil zeggen dat de pottenbakker een plaatje klei in een vorm drukte en daarna met natte slib op de wand van de pot plakte. De baardman en de eikenblaadjes zijn op die manier op de kan bevestigd. Soms komen ook medaillons voor, zoals op de grote kan uit een beerput van het Zuivelplein. Deze zijn vermoedelijk van munten afgeleid.

De kleine kan van de Fabrieksstraat geldt als een van de vroegste voorbeelden van Keulse baardmankruiken. Gaandeweg werden de baardmankoppen kleiner, zoals op de bolle kan met zoutglazuur en ijzerengobe.

Die is ook in Keulen gemaakt en kwam tevoorschijn in een afvalstort van de

'Cannemannen' op de hoek van de Westersingel en de Rijkebuurtstraat. Zij dreven handel in allerlei soorten steengoed uit het Rijnland.

In het midden van de 16de eeuw verhuisden veel pottenbakkers uit Keulen naar het naburige Frechen. De baardmanfiguur werd steeds strakker en simpeler van vormgeving. Vaak werden ook wapenmedaillons gebruikt, zoals het Engelse wapen op een 17de eeuwse kan die ook nog versierd is met kobaltblauw (afbeelding rechts).

Die medaillons hebben meestal geen enkele relatie met het gebruik van de kan. Aanvankelijk dienden de baardmankruiken als schenkkkan voor wijn en bier aan tafel, maar na de 17de eeuw werden ze vooral als voorraadkruik gebruikt. Frechen is dan nog steeds het belangrijkste productiecentrum. De hier afgebeelde hoge typisch peervormige kan uit de 18de eeuw heeft een heel eenvoudig bebaard portretje en geldt als het eindpunt in de ontwikkeling (afbeelding links). Over de betekenis van de baardman zijn al diverse ideeën bedacht: van Alva, Karel de Grote tot Christus toe. De meest kansrijke is echter die van de 'wildeman', de bebaarde primitieve en ongecultiveerde mens, die vanaf de vijftiende eeuw populair werd als ideaalbeeld tegenover de beschaafde maar ook 'kwade' maatschappij. De wildeman verscheen steeds meer op prenten en gebruiksvoorwerpen. Maar tot op heden kon deze theorie niet onomstotelijk bewezen worden.

Voor wie meer wil lezen over baardmannen: Christel van Hees, "Baardmannen en puntneuzen. Vorm, gebruik en betekenis van gezichtskruiken 1500-1700", Zwolle 2002.

VOOR UW AGENDA

Hasselt, t/m 6 januari 2008

Les Elégantes, Damesmode 1750-1950

Les Elégantes

Sierlijk, elegant, bevallig, verfijnd... het zijn maar enkele woorden die je door het hoofd flitsen bij deze tentoonstelling. 'Les Elégantes' leidt je door twee eeuwen damesmode en laat je zien hoe de rijke bourgeoisie vrouwen zich kleedden van 1750 tot 1950. Het hart van de tentoonstelling vormen twee unieke privécollecties uit Nederland. Honderd originele kostuums

en accessoires van Jacoba de Jonge en de collectie originele modeprenten uit de periode 1775 tot 1940 van ons lid en vrijwilligster Marie-Jes Ghering geven een beeld van 200 jaar mode.

Inl.: Modemuseum, Gasthuisstraat 11, 3500 Hasselt (B)

De uitgebreide collectie van Marie-Jes Ghering is ook te zien vanaf 18 november 2007 tot 23 januari 2008 in het Museum Kempenland, St. Antoniusstraat 5-7 in Eindhoven.

Tenslotte verschijnt in november 2007 'Vrouwenmode in Prent, modeprenten 1780-1930', geschreven door Marie-Jes Ghering-van Ierlant. Het wisselende modebeeld gedurende 150 jaar is in detail te volgen. De modeprenten (minimaal één per jaartal) worden in full colour weergegeven. Een boek om te houden of cadeau te doen. Om naar te kijken, te lezen en van te genieten! Meer informatie en voorintekenen: *Ghering Books, Antwoordnummer 57031, 3507 VB Utrecht, gheringbooks@xs4all.nl*

Reuwendagen

Deventer - 8 en 9 november 2007

Het grootste archeologiecongres van Nederland strijkt dit jaar neer in Deventer. Thema's voor dit jaar zijn vroegmiddeleeuwse handelsplaatsen, Het verborgen landschap, Boeren, burgers en hun bezit en Topvondsten. Het uitgebreide programma en verdere informatie is te lezen op de website www.erfgoednederland.nl

VOOR U GELEZEN

Vijftien jaar na ondertekening van het Verdrag van Malta is het wetgevingsproces van de archeologische Monumentenzorg beëindigd. Op 1 september 2007 trad de Wet op de archeologische monumentenzorg in werking. Nu zijn de gemeenten aan zet om aan deze wet uitvoering te geven. De wet brengt twee Algemene maatregelen van bestuur met zich mee. Nummer één gaat over het tijdstip van inwerkingtreding, nummer twee heeft betrekking op de excessieve kostenregeling: Het Besluit archeologische monumentenzorg stelt het tijdstip vast van inwerkingtreding van de Wet op de archeologische monumentenzorg en het Besluit archeologische monumentenzorg. Het onderdeel over de uitkering aan gemeenten ter bestrijding van 'excessieve' kosten gaat pas op 1 januari 2008 in. Tot die tijd blijft de bestaande Regeling specifieke uitkeringen excessieve opgravingskosten van kracht. Bron: <http://www.vng.nl/>

ARCHEOLOGIE IN IJSLAND (1)

(Alexander van der Kallen)

Afgelopen zomer ben ik 11 dagen met vakantie geweest naar IJsland. Even geen archeologie dacht ik, nou dat liep even anders. Zodra we van het vliegveld naar het eerste hotel reden viel mijn oog op diverse netjes gestapelde torentjes van keien. Sommige stonden erg dicht langs de weg, anderen een redelijk eind het land in. Gedurende de hele vakantie ben ik vele honderden van dergelijke torentjes tegen gekomen. Sommige slechts 5 stenen hoog, anderen soms wel ruim een meter hoog.

Gedurende de reis hebben mijn vader en ik vele mogelijkheden voor deze torentjes bedacht. Omdat sommigen zo dicht langs de weg stonden zou een van de mogelijkheden kunnen zijn dat het hier om een soort gedenkteken zou kunnen gaan ter nagedachtenis aan iemand die op die plek was overleden. We zagen ze echter ook ver in het binnenland, op plekken waar je nou niet een-twee-drie even naar toe loopt en een torentje wegzet. Op veel plaatsen kon je vanaf het ene torentje weer een andere zien. Vanaf het andere torentje kon je vervolgens weer de volgende zien. En zo werd het volgende idee geboren. Misschien stammen de torentjes nog wel uit een tijd dat op het grootste deel van het eiland geen wegen lagen en dienden ze als een soort wegwijzers.

Helemaal niet zo'n gek idee, maar met de hoeveelheid sneeuw die hier in de wintermaanden valt, zouden de torentjes onder een pak sneeuw nauwelijks meer opvallen. Dus dat idee hebben we ook vrij snel weer laten varen. Dat ze echter echt een betekenis hadden werd wel duidelijk toen we langs een gebied kwamen dicht bij het vliegveld Keflavik. Hier werd hard aan de weg gewerkt en er werden nieuwe wegen en verkeerspleinen aangelegd. Daar waar een torentje stond, werd de weg er gewoon omheen aangelegd. De betekenis van de torentjes zou nog bijna de hele vakantie een raadsel blijven.

Na de eerste twee dagen vele schitterende bergen, valleien en watervallen gezien te hebben zijn we op de derde dag naar het dorpje Hólar gegaan. Hier staat namelijk een heuse kathedraal uit 1763 en aangezien de architectuur hier voornamelijk bestaat uit golfplaatbouw, inclusief de kerken, zou dit een leuke afwisseling zijn.

Hólar ligt in de Hjaltadalur vallei en is een van de oudste plaatsen op IJsland. Van 1106 tot 1798 was dit een van de twee bisdommen van het eiland en in die tijd mocht het zich ook de hoofdstad van het noorden noemen. Naast de kathedraal staat een 27 meter hoge klokkentoren. Dit monument werd in 1950 gebouwd ter nagedachtenis aan bisschop Jón Arason die in 1550 is onthoofd. Vandaag de dag wonen in Hólar ca. 400 mensen en staat er naast de kathedraal ook de landbouw universiteit van het land.

Naast de kathedraal viel mijn oog op een kruiwagen en, wat op het eerste gezicht, leek op een paar schommels. Al snel bleek dat het geen schommels waren, maar schudzeven. Er was hier een heuse opgraving aan de gang.

Gezien de hoeveelheid onkruid die in de opgravingsput groeide, moet het toch al even geleden zijn dat hier echt gewerkt is.

Desalniettemin lagen alle vondsten nog keurig in zakjes verpakt en van gegevens voorzien in de put. Onder de vondsten een overduidelijk stukje Bergs aardewerk. Door even rond te vragen in het dorp kwam ik al snel het een en ander te weten over de opgraving.

Omdat Hólar zo'n belangrijke plaats is geweest in vrijwel de gehele geschiedenis van IJsland zijn er zeer veel geschreven bronnen overgebleven die over de stad vertellen.

Vanwege die geschreven bronnen is er nog bijna geen archeologisch onderzoek uitgevoerd in die plaats.

In 2002 is men gestart met een uitgebreid onderzoek door een groot internationaal team. Omdat een graafmachine, evenals het gebruik van schoppen, daar uit den boze is, vordert het onderzoek langzaam maar gestaag.

Archeologisch onderzoek is uitgevoerd op 6 verschillende plekken in het stadje. De vrees was dat het vele bouwen en de landbouw een groot deel van de archeologische ondergrond hadden vernietigd. Al snel bleek dat dit reuze mee viel. De bovenste lagen waren inderdaad verstoord maar sporen uit de 18^e eeuw en vroeger waren nog grotendeels intact.

De opgravingsputten ten zuidwesten van de kathedraal, die nu nog open liggen, hebben sporen opgeleverd van diverse boerderijen

De ontdekking van de boerderijen uit de 17^e en 18^e eeuw hebben de kennis over deze gebouwen in IJsland enorm vergroot. Het onderzoek op deze locatie is een van de grootste op het eiland naar deze periode. Het was al zeer lang bekend dat in Hólar vanaf het midden van de 16e eeuw een boekdrukers heeft gestaan. De exacte locatie is echter helaas nooit beschreven en de kans om die ooit terug te vinden was niet erg groot. Totdat in één van de opgegraven gebouwen vele honderden zetletters naar boven kwamen. In totaal zijn er ruim 1400 letters opgegraven. Vrijwel allemaal van lood. Het oudste exemplaar is echter van hout.

Deze letter B komt overeen met de letter B zoals gebruikt in de Gudbrandur's bijbel welke in 1584 in Hólar is gedrukt.

Niet alleen de zetletters maar ook leren delen van boekbanden, boekbeslag en stukjes drukwerk zijn in en om het huis terug gevonden.

Over een periode van vijf jaar zijn hier inmiddels meer dan 30.000 objecten opgegraven. Dit klinkt erg veel, dat is het ook, maar vergeet niet dat iedere scherf als object gerekend wordt. De vondsten dateren van de 10^e tot de 19^e eeuw en variëren van aardewerk en kleipijpen tot schaakstukken en schoenen. Alle vondsten liggen opgeslagen in een werkruimte in Hólar en puur toevallig (want het was zondag) bleek de projectleider van de opgraving aanwezig. Natuurlijk even een praatje gemaakt over de opgraving hier in Hólar en mijn verbazing uitgesproken over het feit dat de vondsten hier zomaar in de put kunnen blijven liggen.

Zij was op haar beurt stomverbaasd dat dit in Nederland niet kon. Op een opgraving in Bergen op Zoom hoef ik dat niet te proberen. Gaandeweg het gesprek bleek dat ze momenteel aan het werk zijn op een locatie een kleine 20 km van Hólar. Dit was een kans die ik niet voorbij wilde laten gaan en dus de stoute schoenen aan getrokken en gevraagd of het mogelijk was om een dag mee te werken op deze opgraving. Even keek ze wat bedenkelijk, maar ik was van harte welkom om de volgende dag mee te graven. Uitkijkend naar de volgende dag zijn we uit Hólar vertrokken en hebben we onze weg vervolgd door IJsland op weg naar ons volgende hotel. Onderweg weer de nodige boerderijen en kerkjes gepasseerd. Allemaal opgetrokken uit het inmiddels vertrouwd geraakte golfplaat. Omdat IJsland zo'n groot en leeg land is, er wonen slechts 270.000 mensen op een oppervlak van 4,5 keer Nederland, is het hier heel gewoon dat om de 5 á 6 huizen er een klein kerkje bij staat. Een van deze kerkjes viel erg op. Midden in een weiland, langs de weg naar Hofsós, lag een heel klein kerkje met de naam Grafarkirkja.

Omgeven door een cirkelvormige plaggenwal lag een volledig uit plaggen opgetrokken kerkje uit de late 17^e eeuw.

Om het kerkje te bereiken moest je door een klein poortje door de omwalling waar je letterlijk moest bukken om niet met je hoofd tegen twee grote bronzen klokken uit 1720 te stoten.

De deur van het kerkje zat op slot met een grote ijzeren sleutel, eveneens 17^e

eeuws, die na het omdraaien hiervan toegang verschaft tot dit heilig huisje, wat best wel eens kans zou kunnen maken op de titel "kleinste kerkje van Europa".

Binnen in het kerkje was ruimte voor 8 kerkgangers. Op het altaar stonden drie bronzen kandelaars en lag een bijbel

klaar voor gebruik. Binnen de cirkelvormige omwalling rond het kerkje wordt nog steeds begraven, getuige de diverse grafstenen waarvan de jongste dateert uit 2003.

De volgende morgen om 04.30 opgestaan in ons hotel in Laugar. Om terug te komen in Hólar moeten we eerst ruim 300 kilometer terugrijden. En op wegen met een maximum snelheid van 90 km per uur ben je dus wel even onderweg. Om 07.30 waren we terug in Hólar en daar was het wachten op de archeologen. Langzaam aan zie je wat mensen hun huizen uit komen en je haalt de archeologen er zo tussenuit. Na kennis gemaakt te hebben met het team, dat een zeer internationaal gezelschap blijkt te zijn, vertrekken we rond 08.30 naar de opgravingslocatie bij de boerderij Kolkuós. Gisteren hebben mijn vader en ik al een poging gedaan om de opgraving te bereiken, maar het pad waarover we moesten rijden was met ons gehuurde Toyota Yarisje niet begaanbaar. Gelukkig hadden de archeologen twee goede 4x4 tot hun beschikking.

De opgravingslocatie Kolkuós ligt aan de monding van de rivier de Kolka. Dit was ten tijde van de aangetroffen nederzetting één van IJslands grootste havens van ongeveer de 9e tot de 16e eeuw.

De landtong waarop de opgraving plaatsvindt, was ooit verbonden met het eiland wat nu nog voor de kust ligt. Bij laag tij liggen de archeologische resten slechts 6 cm onder het wateroppervlak.

Gelukkig hoeven we niet in het water op te graven maar kunnen we onze voeten lekker droog houden.

De opgravingen in Kolkuós hebben in de voorgaande jaren reeds de nodige verrassingen opgeleverd. Zo is er bewijs gevonden voor grootschalige ijzersmelterijen en zijn er diverse interessante voorwerpen gevonden. O.a. ijzeren voorwerpen, een 12^e eeuwse zilveren muntje uit Duitsland, bewerkt walvisbot en diverse fragmenten aardewerk. Ook is er zeer veel botmateriaal gevonden van onder andere schapen, koeien, paarden varkens en vele soorten honden waaronder een Maltezer. Het houden van honden was in vroeger tijden voorbehouden aan de leiders van een gemeenschap. Deze dieren werden in IJsland geïmporteerd als een soort statussymbool voor de bisschoppen en leiders van de gemeenschappen. De opgravingscampagne van 2007 richt zich vooral op het onderzoek naar de zogenaamde "booths". Een booth is een soort tijdelijke hut van pluggenwalleetjes van ongeveer een meter hoog. Hierop werd met behulp van meegebrachte stokken en doek een dak gebouwd.

Tot zover het eerste gedeelte over mijn vakantie in IJsland. In de volgende nieuwsbrief gaan we verder met mijn belevenissen op de opgraving in Kolkuós en wat we verder nog tegenkwamen aan wetenswaardigheden.

En..... natuurlijk nog de oplossing van het raadsel van de torentjes.

VAN DE BESTUURSTAFEL

“Naar een actueel verleden Beleidsplan 2008-2012

In januari 2003 heeft het bestuur van de Stichting In den Scherminckel het beleidsplan 2003-2007 “Het verleden krijgt de verdiende toekomst” gepresenteerd. De presentatie vond plaats tijdens de uitreiking van het certificaat “geregistreerd museum”. Het beleidsplan “Het verleden krijgt de verdiende toekomst” was vooral gericht om op museaal gebied een aantal zaken op orde te krijgen. Tijdens de procedure om in aanmerking te komen voor het certificaat “geregistreerd museum” bleek dat onze stichting op dit terrein nog een aantal zaken moest regelen. Hierbij dient gedacht te worden aan zaken als: een beleid vaststellen met betrekking tot het beheer van de eigen collectie, hoe om te gaan met mogelijke schenkingen, uitleenbeleid, enz. Tevens is een begin gemaakt met de digitalisering van de eigen collectie; een enorm karwei dat de komende jaren zal worden voltooid. Kortom zaken die een stichting met een museale taak goed op een rijtje moet hebben.

De laatste jaren is er hard gewerkt om onze museale taken goed te regelen. Na een aantal jaren kan en mag worden vastgesteld dat dit is gelukt. Dit is te danken aan het bestuur, maar ook door de inzet van veel vrijwilligers. Naast deze beleidsmatige zaken zijn er de laatste jaren een aantal mooie wisseltentoonstellingen gerealiseerd. Hierbij kunnen genoemd worden tentoonstellingen als: “De Parade op de Schop”, “Hebben jullie al wat gevonden” en de tentoonstelling die op dit moment nog in de Gevangenpoort is te bezichtigen “Kromsteerten en wrakgoed”.

In 2006 is het bestuur gestart om een nieuwe opzet voor een beleidsplan voor de periode 2008-2012 op te stellen. Het opnieuw opzetten dan wel actualiseren van een beleidsplan is daarbij als een noodzaak aangemerkt. Via een beleidsplan is het namelijk mogelijk op een rij te zetten wat de stichting de komende jaren wil bereiken. Wat zijn onze doelen? Wat voor soort activiteiten willen we ontplooiën en voor welke doelgroepen. Kortom, via een beleidsplan kan goed worden aangegeven waar we in de nabije toekomst naar toe gaan, welke prioriteiten we hierbij stellen en op welke wijze we onze beperkte middelen inzetten.

De inzet van het bestuur van de stichting heeft geresulteerd in het beleidsplan 2008-2012 “Naar een actueel verleden”. In dit voorliggende beleidsplan wil het bestuur zich de komende jaren gaan richten op een viertal doelen of prioriteiten. Het eerste doel is het ondersteunen van de gemeentelijk archeoloog en zijn assistent. Het meehelpen bij opgravingsactiviteiten is een bijna voor zich sprekend doel hierbij. Een tweede doel is het continueren van wisseltentoonstellingen in de Gevangenpoort. Hierbij zal, anders dan in het recente verleden, vooral aandacht worden besteed aan actuele ontwikkelingen in de gemeente. Dit kunnen ontwikkelingen zijn in de binnenstad, de restauratie van monumenten, voorwerpen, maar ook en vooral de resultaten van recente opgravingsactiviteiten.

Dus meer inspelen op het heden en minder op thematentoonstellingen, zoals de laatste jaren, ook al heeft dit een aantal prachtige tentoonstellingen opgeleverd.

Een derde doel of prioriteit is het continueren en waar mogelijk verder uitbouwen van educatieve activiteiten en projecten. Op dit moment verzorgt de stichting al educatieve activiteiten voor leerlingen van de basis- en middelbare scholen. Daarnaast nemen we deel aan evenementen als Jeugdmonumentendag en Open Monumentendag. Natuurlijk blijven we tevens een aantal activiteiten zoals lezingen, cursussen en excursies voortzetten.

Een vierde en laatste doel is het verder optimaliseren van de samenwerking met andere cultuurhistorische organisaties en instellingen in de gemeente. Een samenwerking die al met veel organisaties en instellingen tot stand is gekomen, maar die we graag willen continueren en waar nodig en gewenst, intensiveren.

Binnen alle deze doelen en prioriteiten willen we er als bestuur naar streven dat onze activiteiten aanspreken bij een zo breed mogelijk publiek. Op deze manier hopen we een bijdrage te leveren om de interesse voor de lokale geschiedenis en de archeologie van de bewoners van de gemeente en andere geïnteresseerden te verhogen. Hierbij telt dat "alleen het verhaal dat wordt verteld leeft"; om die reden is ook de titel "Naar een actueel verleden" gekozen voor het beleidsplan voor de komende jaren.

Een beleidsplan opzetten en vaststellen is één ding; het tot uitvoering brengen van alle doelen en prioriteiten is een ander ding. Dit lukt alleen met de inzet van veel vrijwilligers die meehelpen tijdens de opgravingen, de werkavonden bezoeken, meehelpen een tentoonstelling voor te bereiden of meewerken aan een educatief project. Een exemplaar van het beleidsplan ligt ter inzage in het Archeologisch Depot. Misschien een idee om op een dinsdagavond eens langs komen om het in te zien. Het bestuur nodigt u hiertoe van harte uit; het informeert u graag nader over de doelstellingen van het plan en mogelijk wordt het voor u aanleiding om mee te werken de uitgangspunten verder gestalte te geven.

Informeert u eens naar de mogelijkheden! Natuurlijk is de volledige tekst van het beleidsplan ook te vinden op onze website www.scherminckel.nl, onder de knop "infosids", vervolgens "mededelingen".

EXCURSIE

We hebben de geplande excursie van 15 september naar Delft af moeten blazen vanwege te geringe belangstelling. Er hadden zich slechts 6 personen opgegeven en dat is te weinig om een excursie te organiseren. Jammer, want we hadden een interessant programma voor u. Het bestuur hanteert voor kleine excursies met eigen vervoer of met de trein een minimum aantal personen van 10 en voor de grote excursie per bus een minimum van 25 personen. Onze excuses aan de mensen die zich hadden opgegeven. De gemeentelijk archeoloog van Delft heeft toegezegd dat we te allen tijde van harte welkom zijn, dus wie weet.....

Colofon

Nieuwsbrief Archeologie en Monumenten Bergen op Zoom is een uitgave van de Stichting In den Scherminckel en verschijnt eenmaal per kwartaal.

Redactie

Ank van der Kallen
Nieuwstraat 4
4611 RS Bergen op Zoom
0164 - 26 51 58
vanderkallen@home.nl

Bestuur SIDS

Jan Hopstaken (voorzitter)
Wis van Meurs (secretaris)
Ank van der Kallen (penningmeester/
ledenadministr.)

Ab Drenth
Louis Weijs

Website

www.scherminckel.nl

Adres Gemeentelijk Archeologisch Depot
Wassenaarstraat 59, 4611 BT Bergen op Zoom,
tel. 0164 - 247138

© Copyright 2006

Niets uit deze uitgave mag worden veelevoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of welke andere wijze dan ook, zonder schriftelijke toestemming van de Stichting In den Scherminckel